

KAPRONCZAY KATALIN

„*Album comique de pathologie pittoresque*” – *beteges, betegségek, gyógymódok 19. századi humoros francia litográfiákon*

A humor és a nevetés megkönnyíti az ember problémákkal terhes időszakait. Ha a közhelyként hangzó kijelentés pszichológiai háttérét átgondoljuk, számos személyes élménnyel, átélt helyzettel tudjuk az állítás valóságtartalmát alátámasztani. Az élet mindennapos nehézségei közé tartozik a betegség, a testi fájdalom, amelyet ugyan ki-ki alaptermészetének megfelelően vagy fegyellemmel, vagy kevesebb türelemmel visel el, az azonban bizonyos, hogy mindenki szorongással, félelemmel gondol rá. Ilyen lelkiállapotban is segíthet a humor, a felszabadító nevetés, vagy akár a röpke, gondúzó mosoly. Nem lehet véletlen, hogy a régi korok óta ismert különféle betegségeket, betegeket ábrázoló képzőművészeti alkotások (szobrok, rajzok, festmények) között milyen nagy arányban találkozunk groteszk ábrázolásokkal, karikatúrákkal. A művészi megfogalmazás lehet egészen szélsőségesen túlzó, vagy a „bárkivel megeshet” alapon elnéző, ám mégis a jellemző emberi gyarlóságokat, gyengeségeket kiemelő karikatúra.

Rendkívül gazdag az angol és francia művészek által készített orvosi karikatúra anyag, pellengérré állítva nem csupán a különösen viselkedő beteget, de a szatíra vitriolos eszközeivel magát az orvost is. Visszatérő témaként találkozunk a látványos külsőségekkel megörökíthető kóros állapotokkal, betegségekkel, a helyzetkomikum adta hatásokra alapozott esetekkel, ezért igen gyakori a fogfájás, a kólika, a gyomorrontás kínos tüneteinek ábrázolása csakúgy, mint a külső jegyeket ugyan nem mutató, ám annál több „ceremóniával” ápoló migrén, vagy a képzelt beteg bemutatása.

Az orvosi témákat ábrázoló karikatúrák számának emelkedése prózaiabb okokkal is magyarázható. A 19. század első évtizedeiben ugyanis egyre nagyobb szigorral figyelte a cenzúra a politikai gúnyrajzokat, végül megszületett a különösen szigorú francia cenzúrai rendelkezés is ezzel kapcsolatban. A művészek ezért a hétköznapi életből merített „ártatlanabb” témakörök feldolgozását helyezték előtérbe. Hozzá kell fűzni, hogy a rajzok nem a harsány nevetés forrásai, némelyik egy kirívó jelenségre hívja fel a figyelmet, mások egy-egy helytelennek, károsnak tartott szokásra utalnak, és természetesen vannak, amelyek az átlagember esendőségeit állítják pellengérré és ezzel csálnak a szemlélő arcára mosolyt.

Párizsban, 1823-ban jelent meg az *Album comique de pathologie pittoresque* című, 20 orvosi karikatúrát tartalmazó album. A 19. század első felében alkotó legnevesebb francia művészek készítették a rajzokat, a kiadás a neves rézmetsző, AMBROISE TARDIEU (1788-1841) érdeme. A Tardieu család tagjai a 17. századtól voltak ismertek a francia művészetben, festőként, grafikusként, metszőként öregbítették a család hírnevét, gazdagították a képzőművészetet. Ambroise Tardieu munkásságának fontos részét képezte a nagy szakértelmet és különleges adottságokat megkívánó térképkészítés, valamint a portréfestés és rajzolás. Művei közül JOSEPH PRIESTLEY rendkívül finom technikával (ún. pontozásos rézmetszet) készült portróját őrzi a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum.

Ismerkedjünk meg az album karikatúráinak többi alkotójával is.

ANTOINE CHAZAL (1793-1854) festő és metsző. Leghíresebbek állat- és növényábrázolásai, légiés könnyedségű botanikai rajzait féltett kincsként őrzik a galériák. Kedvelt portréfestőként ismerték kortársai.

HIPPOLYTE BELLANGÉ (1800-1866) festő, rajzoló, metsző és litográfus. Csataképei hozták meg számára a sikert, kiváltképp a napóleoni háborúk idején készült megrázó festményei és rajzai.

EDME – JEAN PIGAL (1794-1872) festő, karikatúrista. Munkásságát jelentősen befolyásolta a karikatúra műfaj iránti elkötelezettsége. Méltatói kiemelik szatirikus politikai rajzait, amelyek a korabeli francia társadalom fonákosságait, ellentmondásait mutatják be, stílusában a maró gúny mellett figyelmet érdemel az elesettekkel, szegényekkel, fogyatékosokkal vállalt szolidaritása. Az orvosi témák iránti érdeklődését nem csak a bemutatott album számára készített rajzai bizonyítják, de legfontosabb művei között tarják számon a *Kolera-járvány* c. festményét (Musée des Beaux – Arts de Valenciennes) is.

Végül LOUIS FRANCOIS AUBRY (1767-1851) miniatúrfestő, a rézmetszet készítésénél is fontos apró részletek kidolgozásának mestere, aki éles szemmel meglátta, megértő humorral és tetszetős formában állította karikatúrái középpontjába a nap mint nap előforduló egészségügyi problémákat.

Az első kép címe: **Gyomorrontás.**(Alkotója AUBRY).

A kép középpontjában a főszereplő idős úr, hasgörcstől gyötörtén, rogyadozó térddel vánszorog a szomszéd szobába, ahol újabb szenvedések várnak rá egy hatalmas beöntő klistéllal „felfegyverzett” öregasszony személyében. Nyilván ez lehet az utolsó lehetőség, hogy megszabaduljon kínjától, hiszen a háttérben látható a párolgó gyógytea, mindenféle gyógyszeres üvegcsével. A család többi tagjának – felesége és annak szoknyája mögé bújó gyermek, a férfi lába körül ólalkodó kutya – arcáról a tökéletes együttérzés sugárzik. A rajzhoz mellékelt szöveg a kulináris örömeiről, és azok „szomorú” következményeiről szóló tanulságos kis történeteket, aforizmákat és népszerű tréfákat tartalmaz.

ALBUM COMIQUE

A második kép (alkotója szintén Aubry) témája és előadásmódja szinte kortalan, készülhetett volna kétszáz évvel korábban, vagy ötven-száz évvel később is. Címe: *A fogfájás*. (2. ábra)

Mozgalmas vásári jelenetet látunk, főszereplő a vándor foghúzó, aki állandó résztvevője volt a vásároknak. Egy sámli kuporog a szerencsétlen páciens, az előtte térdeplő borbély-foghúzó éppen bedagadt ajkait igyekszik szétfeszíteni, hogy minél előbb megszabadíthassa a kínokat okozó, „bűnös” fogtól. Hátuk mögött a kikiáltó, egyik kezében magasra emel egy már korábban kihúzott fogat, sőt a nagyobb meggyőzés érdekében, a „mester” nagy tapasztalatát bizonyítandó, több tucat kihúzott fogból álló, fonálra fűzött nyakláncot visel. A háttérben álló asztalkán és a felnyitott ládikában a borbély-foghúzó rémisztő „műszer-készlete” látható. Mindez azonban nem retenti el a fogfájósokat, hiszen kíváncsisággal vegyes szörnyülködéssel állnak sorban a bedagadt arcukat tapogató, szenvedő arckifejezésű férfiak és asszonyságok.

A migrén c. rajzon nem található meg a művész neve. (3.ábra)

A képen széken ülve láthatjuk a migréntől szenvedő női alakot. A környezetében lévő többi személy valamilyen praktikával igyekszik segítségére lenni, füstöléssel, újabb borogatás készítésével, és a beteget zavaró legkisebb zaj elhárításával. Ennek érdekében a hazatérő férj kezében a cipőjével, lábujjhegyen igyekszik átosonni a szobán. A képhez mellékelt szöveg a migrén sokak által ismert és átélt gyötrelmeit ecseteli, és néhány „csalhatatlanul” hatásos ellenszert is közkinccsé tesz.

A *báránymilő* c. rajz (4. ábra) is „a veled is megtörténhet” kategóriába tartozik, hiszen főszereplője a nem éppen kisgyermekkorú férfi – nagypapa – aki rémülten szemléli a tükörben az arcát elborító kiütéseket; látszik, hogy keze és feltehetően egész teste tele van a fájdalmas és viszkető hólyagokkal. A mellette álló nő a legyezővel igyekszik hűsítő levegőt biztosítani, hogy ezzel is enyhítse a beteg szenvedéseit. A kép háttérében láthatjuk, ahogy a gyermekeket kitessekelik a szobából, nehogy ők is megbetegedjenek. (A rajzon nem található az alkotó szignóját)

A pszichiátriai esetek mindig hatásos ábrázolásokra adtak lehetőséget a művészeknek. Ezek közé tartozik a következő két rajz, amelyek nem annyira a humorosságukkal, inkább a jó megfigyelésre alapozott képi megvalósítással érdemelnek figyelmet.

ALBUM COMIQUE.

A *lidércnyomás* (alkotója **Colin**) rémálmaival küzdő nőalakja (5. ábra) és a *Bolondok* c. (**Aubrey** rajza) metszet (6. ábra) figurái valóban művészi alkotások.

A képzelt betegek kedvelt művészi bemutatásához tartozik a *Párolgotatás* c. kép (7. ábra) (Colin munkája), amelynek női főszereplőjét minden valószínűség szerint nem súlyos testi baj, hanem a spanyolfal mögött megbújó férfiúhoz fűződő gyengéd érzelmek bántanak.

A kísérő szöveg szarkasztikusan ír arról a korabeli szokásról, amely minden betegséget – legyen az akár a legsúlyosabb halálos kór, vagy a rajzon bemutatott eset -, gyógynövényi főzetek, forrázatok párolgotatásával, füstölésével akart gyógyítani. A szöveg a gőzölés, párolgotatás fogalmából kiindulva eljut a lepárlás folyamatáig, és kiváló gyógyírként a már akkor is közkedvelt gabonapárlatot, vagyis a whyskit ajánlja érzelmi válság idején, hölgyeknek, uraknak egyaránt. (Az asztalnál álló férfi ugyanis éppen egy whyskis üvegből tölt.)

Az utolsó bemutatott rajz címe *Vitustánc* (8. ábra), sajnos ezen sem található az alkotó neve, vagy monogramja.

Ez azon ábrázolások közé tartozik, amelyhez bővebb, komolyabb magyarázatot kell hozzáfűzni, hiszen gazdag orvostörténeti, kultúrtörténeti háttere van. A képen látható táncoló személyek minden valószínűség szerint nem az idegkórtani leírásokban *chorea minor*, vagy vitustánc elnevezéssel szereplő betegségben szenvednek. Nyilvánvalóbb, hogy arról a tömegpszichózison alapuló jelenségről, állapotról, betegségről van szó, amelyet a régi krónikák és korabeli orvosi művek táncjárványként, táncdüh járványként említenek, de nevezték táncpestisnek is, a táncosokat pedig az ördög táncosainak. Gyakori előfordulását a középkorban jegyezték le, egész falvak kerültek a hatása alá, a táncolók faluról falura vonultak, egyre több embert csábítva magukkal, míg a halálos kimerültségtől összerogytak. Ebben a korszakban más tömegpszichózison alapuló jelenség is

ALBUM COMIQUE

Madame de Lantier, au salon, par de Lantier, 1810.

L. de Lantier - del. et sculp.

ALBUM COMIQUE

Madame de Lantier, au salon, par de Lantier, 1810.

L. de Lantier - del. et sculp.

előfordult, pl. a flagellánsok mozgalmá. A tánckórságban szenvedő betegek gyógyulásáért Szent Vitushoz imádkoztak, innen ered az elnevezés, amelyet a későbbekben a nem tömegesen jelentkező rángógörccsös állapotra (chorea minor) is alkalmaztak. Gyógyító szentként Szent Jánoshoz is fohászkodtak, ezért a Szent János-tánc kifejezést is használták. A tömeges megnyilvánulást illetően egy idő után csökkenő tendencia volt észlelhető, de nem tűnt el teljesen. Még a 19. században is előfordult a településről településre önkívületi állapotban táncolók vonulása, elsődlegesen angol és francia területen. Elképzelhető, hogy a művész egy ilyen esetre bukkant a híradásokban és azt kívánta megörökíteni, hiszen a szereplők 19. századi ruhát viselnek.

Végezetül érdemes röviden szólni az album művészi kivitelű ábráiról is. A szép, színes nyomatokat egy viszonylag új nyomdai eljárásnak, nevezetesen a litográfia elterjedésének köszönhetjük. ALOYS SENEFELDER 1796-ban kidolgozott síknyomtatási technikája hamarosan igen népszerű lett, mivel a finoman kidolgozott metszetek nagy példányszámú, színes nyomatok formájában megvalósuló, nagy példányszámú előállítását tette lehetővé, meglehetősen olcsón. A litográfia technikát elsősorban művészi albumok, plakátok, térképek, és nem utolsósorban tudományos könyvek illusztrációs anyagának előállításához használták fel előszeretettel (pl. sok korabeli orvosi könyv illusztrációja is így készült).

A kötet adatai: Pathologie pittoresque. Recueil de vingt caricatures medicales. Par Aubry, Chazal, Colin, Bellangé et Pigal. Paris, Chez Ambroise Tardieu, Editeur: Rue du Battoire, N.12. 1823.)

A szerző elérhetősége:

Dr. Kapronczay Katalin PhD.

e-mail: kapronczaykatalin@semmelweis.museum.hu

kapryka@t-online.hu